

Важливою залишається не скільки внутрішня організація, скільки результативність діяльності, коли парламент не протистоїть суспільству та іншим органам державної влади, а держава стає природним засобом упорядкування суспільних та державних відносин задля досягнення стану суспільного благополуччя.

1. *Арановский К. В.* Государственное право зарубежных стран: учеб. пособие. – М., 2000. – С. 429. 2. *Баглай М. В., Туманов В. А.* Малая энциклопедия конституционного права. – М.: Изд-во БЕК, 1998. – С. 490. 3. Испания: Конституция и законодательные акты. – М.: Прогресс, 1998. – 353 с. 4. Италия: Конституция и законодательные акты. – М.: Прогресс, 1988. – 331 с. 5. Конституции зарубежных государств. – М., 1997. – С. 185. 6. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М.: Норма, 2001. 7. *Крылов Б. С.* Парламент буржуазного государства. Политическая сущность и правовые формы парламента и парламентаризма на современном этапе. – М.: Изд-во ИМО, 1963. – С. 167. 8. *Лёше П.* Опыт парламентаризма в Германии // Роль парламента в демократическом государстве. – Барнаул 1999. – С. 53. 9. Основной Закон ФРГ // ФРГ: Конституция и законодательные акты / под ред. В. А. Туманова. – М.: Прогресс, 1986. – С. 25–93. 10. Регламент Бундесрату ФРН. – Geschäftsordnung des Bundesrates vom 26. November 1993. 11. Регламент Палаты депутатов Италии // Италия: Конституция и законодательные акты / состав. В. А. Туманов. – М.: Прогресс, 1988. – С. 65. 12. Французская Республика. Конституция и законодательные акты / под ред. В. А. Туманова. – М.: Прогресс, 1991. – 472 с. 13. Loquet P. Les commissions parlementaires permanents de la Ve Republique. – Paris, 1982. – P. 13.

УДК 342.086

Н. М. БАТАНОВА,
кандидат юридичних наук

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ ЯК МІРИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті досліджуються проблеми конституційно-правових санкцій як мір конституційно-правової відповідальності. Визначаються поняття, характерні ознаки конституційно-правової санкції та особливості, які відрізняють їх від мір інших видів юридичної відповідальності. Аналізуються види конституційно-правових санкцій та критерії їх класифікації.

Ключові слова: конституційно-правова відповідальність, міри конституційно-правової відповідальності, конституційно-правова санкція, конституційний делікт.

Батанова Н. Н. Конституционно-правовые санкции как меры конституционно-правовой ответственности

В статье исследуются проблемы конституционно-правовых санкций как мер конституционно-правовой ответственности. Определяются понятие, характерные признаки конституционно-правовой санкции и особенности, которые отличают их от мер других видов юридической ответственности. Анализируются виды конституционно-правовых санкций и критерии их классификации.

Ключевые слова: конституционно-правовая ответственность, меры конституционно-правовой ответственности, конституционно-правовая санкция, конституционный деликт.

Batanova N. M. Constitutional and legal sanctions as measures of constitutional and legal responsibility

In the article the problems of constitutional and legal sanctions as measures of constitutional and legal responsibility are researched. A concept, characteristic signs of the constitutional and legal sanction and feature, which distinguish them from the measures of other types of legal responsibility, are given. The types of constitutional-legal sanctions and criteria of their classification are analyzed.

Key words: constitutional and legal responsibility, measures of constitutional and legal responsibility, constitutional and legal sanction, constitutional delict.

Актуальним напрямом сучасної науки конституційного права є дослідження теоретико-методологічних засад конституційно-правової відповідальності, метою якого є створення цілісної теорії конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності. Окрім специфічних підстав, джерел, суб'єктно-об'єктного складу, критерієм відокремлення конституційно-правової відповідальності в самостійний вид юридичної відповідальності є особлива система мір конституційно-правової відповідальності – конституційно-правових санкцій. Всебічне дослідження даної проблематики є вкрай важливим і актуальним для розуміння конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, її закріплення на конституційному та законодавчому рівнях, покращення стану її реалізації на практиці, а також для пошуку шляхів удосконалення даного інституту.

Наявність особливих санкцій з яскравим політико-правовим характером констатувалася в науці конституційного права С. А. Авакьяном вже в 70-х роках минулого століття¹, що в свою чергу дозволило порушити питання про існування нового виду юридичної відповідальності – конституційно-правової. Згодом дану проблематику досліджували В. Й. Лучін, В. А. Виноградов, Н. М. Колосова та ін. Серед українських вчених-конституціоналістів питанню конституційно-правових санкцій приділяли увагу В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко, Ю. М. Тодика та ін.

Саме особливості конституційно-правових санкцій зумовили численні дискусії про можливість виділення їх системи, а без цього проблематично ставити питання про існування конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності.

Протягом довгого часу вважалося, що конституційно-правова санкція не є обов'язковою, конститутивною ознакою конституційно-правової норми. Справді, не всі конституційно-правові норми (як і норми інших галузей) повністю відповідають теоретичній моделі, яка виходить із того, що поняття «санкція» пов'язане з так званою «логічною структурою» правової норми. Заперечувати те, що конституційне право рідко закріплює санкції як структурний елемент своїх норм, неможливо. Проте це слід вважати радше недоско-

налістю законодавчої політики і техніки, аніж нездоланною закономірністю та унікальністю методу конституційно-правового регулювання. Відсутність санкцій у багатьох конституційно-правових нормах знижує ефективність їх дії і не завжди може бути компенсована санкціями інших галузей без небезпеки, що ці норми залишаються без дієвого захисту. Тільки конституційно-правові санкції, що відображають особливості тих суспільних відносин, які захищаються, можуть звести нанівець усі вигоди від порушення норм конституційного права².

На жаль, на сьогодні порушення більшості конституційно-правових норм (за винятком хіба що виборчого законодавства) не тягне за собою будь-яких несприятливих наслідків, тому очевидно, що вони потребують належної системи заходів захисту своїх приписів, яка, поряд з іншими санкціями, включала б і конституційно-правові. Крім того, деякі санкції можуть бути встановлені тільки на конституційному рівні.

Вчені-конституціоналісти по-різному підходять до визначення поняття конституційно-правової санкції. Так, В. Й. Лучін розглядає конституційні санкції через «встановлені Основним Законом міри державного примусу..., які застосовуються у разі конституційного правопорушення та містять його результативну правову оцінку»³. На думку В. А. Виноградова, конституційно-правова санкція – це «визначена нормами конституційного права міра державного (або прирівняного до нього суспільного) впливу у сфері конституційно-правових відносин, яка застосовується у разі невідповідності фактичної поведінки належній поведінці, яка встановлена диспозицією конституційно-правової норми і містить його результативну оцінку»⁴. Н. М. Колосова визначає конституційні санкції як законодавчо закріплені міри примусового впливу щодо суб'єкта права у разі невиконання ним конституційних обов'язків або зловживання правами. Для конституційних санкцій та мір захисту характерна можливість примусового настання несприятливих наслідків. Проте, на відміну від мір захисту, конституційні санкції настають тільки за протиправну поведінку⁵.

Навряд чи можна погодитися з тим, що в поняття санкцій не входить настання несприятливих наслідків, оскільки у цьому випадку важко розрізнити санкції та інші міри державного і суспільного примусу. Вищезазначені та інші визначення конституційних санкцій, які представлені в юридичній літературі, відображають ті чи ті аспекти їх розуміння, засновані перш за все на різних підходах до виділення ознак санкції. Фактично спір йде про ті суттєві ознаки, які характеризують санкції взагалі і конституційні санкції зокрема. Йдеться, як правило, про **примус, несприятливі наслідки, незатягну оцінку державою протиправної діяльності**. Уявляється, що всі вони одночасно повинні бути притаманні конституційним санкціям. Таким чином, поняття санкції, засновані на одній чи кількох ознаках, слід визнати односторонніми. Тому важко погодитися з тими, хто виділяє санкцію через встановлені Конституцією міри державного примусу: правові позбавлення, обтяження, правові збитки⁶. Дане поняття не враховує державний та суспільний осуд протиправної поведінки.

Слід погодитися з Н. М. Колосовою, що ознаками конституційних санкцій слід визнати негативну оцінку діяння з боку народу, держави, законодавчо

оформлений державний примус, настання несприятливих наслідків (правові збитки, обтяження, тягар, правові позбавлення, ущемлення матеріального або юридичного характеру)⁷.

На нашу думку, **конституційно-правова санкція** – це визначена нормами конституційного права міра державного (або прирівняного до нього суспільного) впливу у сфері конституційно-правових відносин, яка застосовується до суб'єкта у разі вчинення ним конституційного делікту.

Конституційно-правові санкції мають низку *особливостей*, які відрізняють їх від мір інших видів юридичної відповідальності, що дозволяє виділити їх у самостійний вид.

По-перше, конституційно-правові санкції закріплені в Конституції та конституційному законодавстві.

По-друге, конституційно-правові санкції застосовуються широким колом уповноважених суб'єктів – органами законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, посадовими особами, громадянами тощо – щодо невідповідних і невідпорядкованих їм суб'єктів, тим самим відрізняючись від дисциплінарних стягнень, які застосовуються до працівників і службовців у порядку підлеглості вищестоящими органами та посадовими особами. Відрізняються вони й від покарань, які застосовуються виключно на підставі рішення суду, та від адміністративних стягнень, які застосовуються як судом, так і органами адміністративної юрисдикції, що є органами виконавчої влади.

По-третє, практично всі конституційно-правові санкції є специфічними й характерними лише для конституційно-правової відповідальності і не можуть бути використані як санкції інших видів юридичної відповідальності (винятком є, наприклад, відшкодування матеріальної шкоди, яке може бути санкцією не лише цивільно-правової, а й конституційно-правової відповідальності).

По-четверте, притягнення до конституційно-правової відповідальності та застосування конституційно-правових санкцій не тягне для правопорушника судимості, що характерно для кримінальної відповідальності.

По-п'яте, вищі органи державної влади та посадові особи багато в чому самі визначають власну відповідальність. При встановленні конституційно-правових санкцій щодо цих суб'єктів слід виходити з принципу «стримувань і противаг», таким чином, щоб міри конституційної відповідальності були взаємно збалансовані, а обов'язок одного був би підкріплений повноваженнями іншого органу (посадової особи або іншої інстанції відповідальності, наприклад, виборців) на випадок її невиконання⁸.

По-шосте, однією з особливостей конституційно-правової санкції є те, що вона за певних умов може застосовуватися і не як санкція⁹. Так, наприклад, згідно зі статтею 126 Конституції України суддя може бути звільнений з посади як у результаті порушення конституційно-правових норм (порушення суддею вимог про несумісність посад, порушення суддею присяги), так і в результаті досягнення ним шістдесятип'ятирічного віку, неможливості виконання своїх повноважень у зв'язку зі станом здоров'я тощо. Звільнення судді з посади в останніх випадках не буде конституційно-правовою санкцією.

Деякі конституційно-правові санкції можуть застосовуватися і як міри політичної відповідальності: відставка, відкликання та ін. Так, наприклад,

відставка уряду може бути мірою як конституційно-правової, так і політичної відповідальності. При цьому в першому випадку необхідним є наявність конституційного делікту як підстави настання конституційно-правової відповідальності.

У конституційно-правовій науці немає єдності думок щодо **видів конституційно-правових санкцій та їх класифікації**, оскільки конституційно-правові санкції є дуже різноманітними. Так, Ю. М. Тодика виділяв такі форми юридичної відповідальності, як: а) офіційне визнання роботи державного органу, посадової особи незадовільною, вказівка на недоліки в роботі; б) дострокове розформування підпорядкованого органу; в) усунення конституційного порушення шляхом відміни, призупинення дії актів державних органів і громадських утворень; г) обмеження, позбавлення спеціального статусу; ґ) примус до виконання конституційного обов'язку; д) тимчасова заборона (призупинення) окремих видів чи всієї діяльності, примусовий розпуск (ліквідація); е) вираження недовіри; імпичмент Президентів України і т. д.¹⁰

На думку В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка, основними видами конституційно-правових санкцій є: відмова у реєстрації політичної партії (стаття 11 Закону України «Про політичні партії в Україні»); втрата депутатського мандата (статті 79, 81 Конституції); дострокове припинення повноважень Верховної Ради України (стаття 90, п. 8 статті 106 Конституції); усунення з поста Президента України в порядку імпичменту (п. 10 статті 85, стаття 11 Конституції); прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України, що має наслідком відставку Уряду (стаття 115 Конституції України); припинення Президентом України повноважень Прем'єр-міністра України та його відставка (п. 9 ч. 1 статті 106 Конституції); рішення Конституційного Суду України про неконституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, що має наслідком їх скасування (стаття 150 Конституції України); скасування Президентом України рішень голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції України та законам України (стаття 118 Конституції України); висловлення обласною чи районною радою недовіри голові відповідної місцевої державної адміністрації (стаття 118 Конституції України); звільнення Верховною Радою Автономної Республіки Крим за погодженням із Президентом України з посади Голови Ради Міністрів Автономної Республіки Крим (стаття 136 Конституції України); зупинення органами суду рішень органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції чи законам України (стаття 144 Конституції України) та ін. Крім того, вважають автори, конституційні санкції можуть поділятися на основні та додаткові. Наприклад, стаття 111 Конституції України передбачає санкцію у вигляді усунення Президента України з поста Верховною Радою України у порядку імпичменту (основна санкція), а стаття 105 чинного Основного Закону визначає додаткову санкцію – позбавлення звання Президента України у разі усунення його з поста в порядку імпичменту¹¹.

Російські дослідники Д. І. Назаров та І. С. Назарова виділяють такі конституційні санкції, як усунення Президента від посади, розпуск Державної Думи,

позбавлення депутатської недоторканності, відставка уряду, визнання Конституційним Судом неконституційними законів, указів Президента, постанов уряду та інших нормативно-правових актів¹². В. М. Бутилін як міри конституційної відповідальності називає відмову в реєстрації і заборону, але при цьому не пояснює, про яку заборону йдеться і що це за відмова у реєстрації¹³. С. В. Нарутто, В. М. Савін, І. Н. Барциц формою конституційної відповідальності вважають федеральне втручання у права суб'єкта федерації (введення надзвичайного стану¹⁴).

Класифікації конституційно-правових санкцій теж можуть бути дуже різноманітними. Так, Ж. І. Овсепян вважає, що вихідним має бути їх групування за критеріями особливостей суб'єкта і об'єкта конституційної відповідальності. У зв'язку з цим вона виділяє:

- санкції конституційної відповідальності, які передбачають несприятливі наслідки для самих органів (посадових осіб) публічної влади як суб'єктів конституційного правопорушення; застосування цих санкцій забезпечує принцип верховенства Конституції;

- санкції конституційної відповідальності, спрямовані на результат (продукт) діяльності органу (посадової особи) публічної влади – виданий ним закон, інший нормативний акт; застосування цього виду санкцій забезпечує принцип вищої юридичної сили Конституції;

- санкції конституційної відповідальності у сфері функціонування інститутів громадянського суспільства – виборів, референдуму, функціонування партій та ін.; конституційні санкції щодо фізичних і юридичних осіб. Цей вид санкцій автор визначила як санкції, які забезпечують застосування та інші форми безпосередньої реалізації Конституції.

У межах кожної з трьох класифікаційних груп можлива диференціація конституційних санкцій за критерієм характеру (змісту) несприятливих наслідків, що ними передбачаються¹⁵.

М. В. Вітрук вважає, що міри конституційної відповідальності (залежно від тих основних функцій, які вони здійснюють), слід класифікувати на міри відновлюючо-компенсаційного і карально-штрафного характеру. Відповідно до Конституції РФ до мір відновлюючо-компенсаційної конституційної відповідальності, на думку автора, слід віднести: позбавлення юридичної сили законів та інших нормативних актів, недопустимість введення в дію міжнародних договорів РФ, визнаних Конституційним Судом РФ такими, що не відповідають Конституції РФ (ч. 6 статті 125); призупинення дії та відміну актів (ч. 2 статті 85, ч. 3 статті 115); заборону застосування нормативно-правових актів, якщо вони не опубліковані офіційно для загального відома (ч. 3 статті 15); відставку Уряду РФ у разі вираження йому недовіри або відмову в довірі Державною Думою (ч. 3 і 4 статті 117, п. «в» статті 83); звільнення від займаної посади (п. «д», «к»–«м» статті 83); компенсацію державою спричиненої шкоди спричиненої потерпілим від злочинів і зловживань владою (стаття 52); відшкодування державою кожного шкоди, завданої незаконними діями (бездіяльністю) органів державної влади або їх посадових осіб (стаття 53). Мірами карально-штрафної конституційної відповідальності згідно з чинною

Конституцією РФ, а також згідно з конституціями і статутами суб'єктів РФ є: 1) усунення від посади Президента РФ за підставами і в порядку, які передбачені статтею 93 Конституції РФ; 2) звільнення від займаної посади за компрометуючими підставами (п. «д», «к»—«м» статті 83 Конституції РФ); 3) усунення від посади глав адміністрацій суб'єктів РФ за систематичне грубе порушення Конституції РФ, конституції (статуту) суб'єкта РФ, законів Російської Федерації і законів її суб'єктів, за невиконання рішень Конституційного Суду РФ, конституційних (статутних) судів суб'єктів РФ; 4) дострокове припинення повноважень органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб за конституційні (статутні) правопорушення; 5) розпуск (заборона) політичної партії, громадського руху, об'єднання громадян, цілі і дії яких спрямовані на насильницьку зміну основ конституційного ладу, на розпалювання соціальної, расової, національної і релігійної ворожнечі і т. д.¹⁶

Н. М. Колосова класифікує конституційні санкції залежно від мети та наслідків їх застосування на такі види: правовідновлювальні, попереджувальні, санкції припинення, міри стягнення¹⁷. У своєму дисертаційному дослідженні на основі аналізу Конституції РФ автор досліджує такі конституційні санкції: усунення від посади Президента РФ Радою Федерації (стаття 93); звільнення від посади Генерального Прокурора РФ Радою Федерації за поданням Президента РФ (ч. 2 статті 129) та інші випадки звільнення від посади, закріплені в Конституції РФ; призупинення дії актів органів виконавчої влади суб'єктів РФ Президентом РФ до вирішення цього питання відповідним судом (ч. 2 статті 85); відміна Президентом РФ постанов і розпоряджень Уряду РФ у разі їх протиріччя Конституції РФ, федеральним законам і указам Президента РФ (ч. 3 статті 115); вираження Державною Думою недовіри Уряду РФ (ч. 3 статті 117); постановка Главою Уряду РФ питання про довіру Уряду РФ перед Державною Думою (ч. 4 статті 117); прийняття Президентом РФ рішення про відставку Уряду РФ (статті 117); розпуск Президентом РФ Державної Думи (статті 109); визнання Конституційним Судом РФ неконституційними законів, нормативних актів або їх окремих положень (статті 125); введення Президентом РФ на території РФ або в окремих її місцевостях надзвичайного стану (стаття 88); позбавлення недоторканності депутатів і членів Ради Федерації відповідною палатою Федеральних Зборів за поданням Генерального Прокурора Російської Федерації (ч. 2 статті 98). Серед перерахованих виділяються ті міри, які не можуть бути визнані санкціями безумовно, а тільки за умови наявності неправомірних дій. Відповідно розпуск Державної Думи, наприклад, не завжди слід вважати мірою конституційної відповідальності¹⁸.

Виходячи з особливостей змісту конституційно-правових санкцій, В. А. Виноградов виділив такі їх групи (комплекси):

1) позбавлення загального або спеціального конституційно-правового статусу, дострокове припинення (позбавлення) повноважень (розпуск представницьких органів усіх рівнів, розпуск, заборона діяльності, ліквідація об'єднань громадян розформування колективного органу, відсторонення від посади, позбавлення мандата вищих посадових осіб держави, депутатів, суддів, відзив депутата, виборної посадової особи, позбавлення громадянства,

позбавлення державних нагород і почесних звань, позбавлення статусу кандидата в депутати, виборця, вимушеного переселенця, біженця); 2) обмеження, позбавлення суб'єктивного конституційного права (обмеження права обирати і бути обраним, займати певні посади, позбавлення права на в'їзд в країну та ін.); 3) відмова у визнанні (невизнанні) мандата депутата, відмова в затвердженні (незатвердженні) правового акта (відмова у підписанні нормативного акта у разі його конституційності (незаконності), відмова у наданні громадянства, у реєстрації об'єднання, відмова у призначенні референдуму, відмова у видачі дозволу на тимчасове проживання, у видачі виду на проживання іноземному громадянину, ряд відмов при реалізації виборчого закону); 4) покладення додаткового конституційного обов'язку (обов'язок протягом певного строку внести відповідні зміни в правові нормативні акти згідно з правовими позиціями органу конституційного правосуддя); 5) перехід конституційного повноваження від одного органу (посадової особи) до іншого; 6) оцінка поведінки, яка має конституційно-правове значення (вираження недовіри (догани) органу (посадовій особі), визнання діяльності органу (посадової особи) незадовільною, визнання правових актів неконституційними, незаконними, вияв незгоди, подання про припинення неналежної поведінки, попередження); 7) відміна (визнання недійсним) юридично значимого результату (відміна результатів виборів, референдуму), відміна (призупинення) правових актів; 8) примушення до виконання конституційних обов'язків (федеральне втручання (інтервенція), призупинення власного управління, введення президентського правління, призупинення діяльності політичної партії, об'єднання громадян, видворення, висилка, депортація, право на спротив); 9) конституційно-правові санкції попереджувального характеру (тимчасове відсторонення від участі в роботі парламенту, позбавлення слова); 10) конституційно-правові санкції, які мають фінансовий (майновий) характер (неповернення виборчої застави, вилучення майна, штрафи)¹⁹.

Для конституційно-правових санкцій актуальною є проблема їх реалізації: нерідко або порядок їх застосування не визначений, або вони не можуть бути застосовані, або не застосовуються. І в такому випадку встановлення санкцій не тільки не має сенсу, а й тягне за собою ефект, протилежний очікуваному, тому що коли санкції перетворюються в абстрактну загрозу, декларативними стають і конституційно-правові норми в цілому. У зв'язку з цим встановлення й дотримання процедури застосування санкцій надзвичайно важливе, оскільки притягнення суб'єкта до конституційної відповідальності є результатом застосування та взаємодії матеріальних і процесуальних норм. Аналіз нормативних актів показує, що єдиного порядку застосування конституційно-правових санкцій не існує, і, напевно, передбачити такий порядок неможливо через різноманітність цих санкцій. Однак деякі спільні риси даного порядку існують. По-перше, строки, протягом яких щодо суб'єкта можна застосувати конституційно-правові санкції, як правило, не встановлюються. Іноді це пов'язано з триваючим характером конституційного делікту. По-друге, в конституційному праві суб'єктам, до яких застосовано міри відповідальності, право оскарження може і не надаватися, а саме оскарження, якщо воно передбачене,

може бути як судовим, так і перебувати у віданні вищестоящої інстанції. Судовий порядок оскарження, як і застосування мір конституційної відповідальності видається найдоцільнішим. І, нарешті, порушення порядку застосування конституційно-правових санкцій саме може стати підставою для конституційної відповідальності²⁰.

Отже, на підставі вищевикладеного слід зазначити, що проблематика конституційно-правових санкцій потребує подальшого теоретичного дослідження задля формування концепції конституційно-правової відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності. Чинне конституційне законодавство України також вимагає істотного реформування в напрямку чіткої регламентації юридичних складів конституційних деліктів, конституційно-правових санкцій, механізму реалізації конституційно-правової відповідальності тощо.

1. *Авакьян С. А.* Санкции в советском государственном праве // Советское государство и право. – 1973. – № 11. – С. 29–36. 2. *Виноградов В. А.* Конституционно-правовые санкции // Законодательство. – 2001. – № 12. – С. 54–62. 3. *Лучин В. О.* Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – С. 359. 4. *Виноградов В. А.* Ответственность в механизме охраны конституционного строя. – М.: Ин-т права и публичной политики, 2005. – С. 37. 5. *Колосова Н. М.* Теория конституционной ответственности: природа, особенности, структура: автореф. дис. ... доктора юрид. наук. – М., 2006. – С. 14. 6. *Лучин В. О.* Ответственность в механизме реализации Конституции // Право и жизнь. – 1992. – № 1. – С. 41. 7. *Колосова Н. М.* К вопросу о конституционных санкциях // Журнал российского права. – М.: Норма, 2009. – № 3. – С. 12–18. 8. *Виноградов В. А.* Конституционно-правовые санкции. – С. 54–62. 9. *Авакьян С. А.* Санкции в советском государственном праве // Советское государство и право. – 1973. – № 11. – С. 35–36. 10. *Тодика Ю. Н.* Конституция Украины: проблемы теории и практики. – Х., 2000. – С. 189–190. 11. *Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л.* Конституційне право України: підручник / за ред. В. Л. Федоренка. – 3-тє вид., перероб. і доопр. – К.: КНТ, Вид-во Ліра-К, 2011. – С. 160. 12. *Назаров Д. И., Назарова И. С.* Ответственность в конституционном праве // Конституционное и муниципальное право. – 2000. – № 1. – С. 16. 13. *Бутылин В. Н.* Институт государственно-правовой охраны конституционных прав и свобод граждан // Журнал российского права. – 2001. – № 12. – С. 87. 14. *Нарутто С. В.* Проблемы юридической ответственности субъекта федерации // Правоведение. – 1998. – № 4. – С. 51; *Савин В. Н.* Ответственность государственной власти перед обществом // Государство и право. – 2000. – № 12. – С. 89; *Барциц И. Н.* Федеративная ответственность. – С. 67. 15. *Овсепян Ж. И.* Критерии конституционной ответственности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jourclub.ru/5/283/1>. 16. *Витрук Н. В.* Общая теория юридической ответственности. – 2-е изд., исправ. и доп. – М.: НОРМА, 2009 – С. 112, 114. 17. *Колосова Н. М.* Теория конституционной ответственности: природа, особенности, структура. – С. 14. 18. Там само. – С. 23–24. 19. *Виноградов В. А.* Конституционная ответственность: вопросы теории и правового регулирования. – М.: Тип. «Далона-П», 2000. – С. 141–182. 20. *Виноградов В. А.* Конституционно-правовые санкции. – С. 54–62.